cujícího lidu" (K. Konrád), prokazuje jak šíři jeho uměleckých zájmů, tak i schopnost stále znovu obnovovat tvůrčí východiska v souladu s vývojem umění i z hlediska člověka jednoznačně orientovaného v soudobém třídním zápase společenských sil. Těmito vlastnostmi také Neumann podstatně zapůsobil na vývoj celé levicové kulturní fronty, zvláště pak na mladé socialisticky a komunisticky orientované spisovatele, kteří v jeho osobnosti nalézali nejen zkušeného rádce a přítele, ale i podněcující příklad pro své vlastní tvůrčí úsilí.

Teréza Nováková

/1853-1912/

Tvůrkyně povídek a románů, které vycházejí z věrohodného zpodobení lidového prostředí východních Čech a soustřeďují se k nevšedním jedincům a k jejich konfliktům s okolím. Význačná činitelka ženského hnutí a organizátorka národopisného průzkumu východních Čech.

Dívčím jménem Lanhausová, pocházela z česko-německé úřednické rodiny (narozena v Praze 31. 7. 1853). Dokonalá znalost němčiny, angličtiny a franštiny umožňovala jí sledovat evropskou literaturu, později i překládat. Vzestup českého národního hnutí v 60. letech v ní probudil vlastenecké cítění a zájem o českou literaturu. Když po svatbě r. 1876 přišla do Litomyšle se svým mužem, středoškolským profesorem, dlouho se novému prostředí uzavírala. Přednáškou o K. Světlé – do konce života v ní uctívala svou učitelku – zahájila r. 1882 veřejnou i literární činnost. Více než třicet let se pak Nováková podílela na úsilí o všestranné zrovnoprávnění ženy (*Ze ženského hnutí*, 1912). Litomyšl se jí stala také branou do lidového světa. Prázdninový pobyt v Budislavi r. 1886 a národopisný ruch na sousední Moravě ji přivedly k soustavnému studiu lidové architektury, nářadí, řeči a kroje (*Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku*, 1890). Národopisný průzkum podnikala s cílem zachránit výsledky lidové kultury před tlakem průmyslové výroby a nivelizace, proniknout do duše i dějin tamního lidu.

Když se po devatenáctiletém pobytu v Litomyšli vrátila do rodné Prahy, uváděla ji veřejná činnost, redigování časopisu *Ženský svět* a v první řadě její dva dospívající synové, botanik Teodor a literární historik a kritik Arne, do blízkosti nejmladších uměleckých a myšlenkových proudů. Stupňovaná bolest nad smrtí několika dětí včetně Teodora upevňovala později v Novákové příchylnost k východním Čechám až do ztotožnění se s nimi. V posledním desetiletí života se východočeský venkov stal nej-

vlastnějším autorčiným domovem. R. 1908 se nadobro přestěhovala do světa svých hrdinů, do svého prosečského domku – „nejsmutnější chalupy na světě". V drobných črtách promítala své rozpoložení do postav osamělých poutníků, kteří marně vztahují ruce k zapadajícímu slunci a po odchodu bytostí nejdražších hledají sílu žít o samotě (*Výkřiky a vzdechy*, 1911). Autorčiny zápisníky však až do posledních dní zaplňují věcná pozorování krajiny a přírody. Úsilí o odosobnělý umělecký výraz a tvar i pojetí umělecké tvorby jako vykoupení z vlastního já a z osobních strastí sbližovaly Novákovou s mladou literaturou na počátku století. (Nejvnímavějšími vykladači autorčina díla se stali Z. Nejedlý, O. Theer, F. X. Šalda a M. Majerová.) Smrt zastihla Novákovou na uměleckém vzestupu; zemřela v Praze 13. 11. 1912.

Ve své beletrii se Nováková zpočátku obírala převážně náměty z městského života (*Z měst i ze samot*, 1890; *Maloměstský román*, 1890). Její umělecké dozrání znamenaly povídky psané od r. 1893 a vydané v knize *Úlomky žuly* (1902). Kresba svérázného venkovského prostředí se v nich spojuje s postavami, které v mimořádné chvíli něco s nedočkavým napětím očekávají, připravují nebo vyřizují, a zažijí zklamání. Stará Chlebounka žijící v nuzné domácnosti dceřině marně očekává po dva dny výslužku ze zabijačky od zámožného syna a zklamání přijme s tichou rezignací (*Drobová polévka*). Obětavá babička Loučková se ujme osiřelé vnučky, a když jí děvčátko odvede smrt, šetří pro sebe na důstojný pohřeb. Zemře však ve městě a tam ji cizí lidé pohřbí jako žebračku do hromadného hrobu (*S nůší*). V povídce *Halouzky* se chystá slavné posvícení; sedmnáctiletá Anička, která se nedočkavě účastní příprav, náhle umírá, a na dříví, které nasbírala k pečení posvícenských koláčů, připravuje se pohřební hostina.

Vedle povídek vzešly z všestranného průzkumu terénu a ze studia příslušné literatury napřed cestopisné črty, vlastivědné obrazy (*Z nejvýchodnějších Čech*, 1898; spolupráce na sborníku *Východní Čechy*, 1905) a posléze pětice východočeských románů.

Nejhlouběji do minulosti sahá *Jan Jílek* (č. 1898). Hrdinou románu je chudý, neduživý chlapec, pak zručný krejčí a lehkomyslný mladík. Když se dozví, jak jeho předkové včetně otce trpěli jako čeští bratří pro svoje přesvědčení, stane se z něho vážný muž, který s výjimečnou odhodlaností podstupuje nesnáze útěku do Gerlachsheimu, střediska českých vystěhovalců-protestantů. Kromě života v českých náboženských obcích v okolí Berlína sleduje román ve větší šíři část Jílkova života strávenou ve vězení v Litomyšli a útěk odtud při požáru města. Zde se projeví veliká mravní síla křehkého muže, krutost jeho věznitelů a soudců i netečnost přihlížejícího okolí. V něm se jenom ojediněle ozve účast s Jílkem, který v útrapách a přes lákavé nabídky hájí svoje přesvědčení, jinak převažuje nenávistná zášť k němu jako k tvrdohlavému rušiteli přizpůsobivého pokoje.

Stupňovaný spor s vlastním okolím vede od mládí do skonu také hrdina románu *Jiří Šmatlán* (č. 1900). Chudý vesnický chlapec odmítne otcovu

pokoru a rezignaci. Je hloubavý a vášnivý čtenář, hledá pravdu, „co přeje chudejm a sprostejm lidem". Katoličtí a evangeličtí faráři, k nimž se utíkal, na jeho otázky odpovídat nemohou nebo nechtějí. „Muž nového světa", brněnský dělník Hamerník, mu zprostředkuje některé myšlenky sociálně demokratického programu. Proti Šmatlánovi stojí sedláci, fara i část vlastní rodiny; ve střehu vůči svému nábožensky myslícímu posluchači se ocitá i střízlivý ateista Hamerník. Ještě na smrtelné posteli se Jiří Šmatlán těší představou, že sociální demokraté po vítězství ve všeobecných volbách nastolí království boží na zemi, odstraní bídu, zajistí člověka ve stáří a v nemoci. Epilog usvědčuje Šmatlánovu představu z iluzívnosti – volby nic nezměnily v životě Šmatlánovy rodiny. Otec, slepý žebrák, kterému syn pro samé uvažování o řádu světa a ze strachu před ženou neposkytl víc než staré boty, „dál chodí kdesi světem". – Život zasvěcený velké společenské myšlence je u Novákové stejně hodný svrchované úcty, jako plný trpkosti, odsouzený k nenaplnění.

V románech, které následovaly po Šmatlánovi, autorka psychologicky prohlubovala charaktery jedinců zaujatých nadosobní ideou a doplňovala je protihráči – lidmi zaměřenými na soukromý zdar a dostupné radosti. Obrazy nabývají na rozlehlosti, míří k postižení určitého prostředí a jeho proměn v čase.

Román *Na Librově gruntě* (č. 1901) pestře vykresluje východočeský venkov v letech 1847–53. Gruntovník Jobek Libra se může po zrušení roboty oženit, jeho statek se utěšeně vzmáhá, z něho se stane rozšafný otec a představený obce. Chudší vesničané se však nedočkali opravdové svobody, slouží jen jinému pánu. Kominík Vedřel trpí v čase bachovské reakce vystupňovanou politickou nesvobodou národa, vězněním K. Havlíčka Borovského; ve snaze čelit útlaku začíná po příkladu Palackého sepisovat kroniku svého kraje.

Látkově, myšlenkově i stavebně nejbohatší autorčin román *Děti čistého živého* (č. 1907) se odehrává na Prosečsku v letech 1860–1900. Titulními hrdiny jsou příslušníci náboženské sekty, která neuznává žádnou církev a hledá dobro, spravedlnost, bratrství na zemi. Už jen nejstarší z „abrahamitů" spoléhají, že přijde král Marokán a nastolí tisíciletou říši pokoje (žebrák Honzíček, starý Pakosta). Většina „bratří" a „sester", jak se mezi sebou členové sekty oslovují, spoléhá, že cestu k vyššímu životu jim odhalí rozum, poznání. Mezi nimi praktickou moudrostí, rozhledem po soudobém veřejném životě a snahou zasazovat se o hospodářský a sociální pokrok v nejbližším okolí vyniká Kvapil. Noviny, volnomyšlenkářské brožurky a knížky nedávají vášnivým čtenářům a mudrlantům jednoznačné odpovědi na otázky, „kerak je tento svět složen a kerak v ňom žít, abychme došli štěstí a spokojenosti". Poznání budí spíše nejistotu a trýzeň a posléze vede k rozpadu sekty. Tragická ironie provází osudy všech jejích členů. Chtěli tvrdost přírody, těžkosti denního živobytí a strázně vlastního srdce přemáhat rozumem, silou ducha, a zatím jsou každý jinak zaskočeni a přemáháni

životem. Starý Kvapil, sklíčený rozpadem sekty, neutěšeným stavem českého veřejného života, vlastní chorobou a bezohledností ze strany synovy domácnosti, končí jako sebevrah. Přes všecku hořkost, která provází „děti ducha" na jejich cestě za poznáním, Nováková nedává za pravdu náboženským fanatikům ani církvím. Nepřitakává však ani „dětem světa" – lidem uzavřeným do soukromého zájmu. Klidná spokojenost lidí oddaných každodenní činnosti i bezostyšnost a příživnictví Manči Pešavové, vyznavačky zásady „teďkejc platěj jenomej peníze", představují v románě pól platné životní praxe, součást života, který útočí na „děti ducha" a tlačí je do defenzívy. Přesto závěr románu naznačuje, že v daném prostředí nově ožívá náboženské odpadlictví, výraz nepoddajnosti a vzdoru.

Ústřední postava románu *Drašar* (č. 1910) je zároveň „dítě ducha" a „dítě světa". Poličský rodák J. J. Michl-Drašar vystuduje na kněze, má ctižádost pokračovat v Jungmannově Historii literatury české, být národním buditelem. Ale touží také po plném „přirozeném štěstí", po ženě a rodině. Z tohoto napětí těží Nováková výjimečný obraz obrozenského literáta. Michl netrpělivě čeká, že rok 1848 zlomí také pouta, jimiž katolická církev svazuje své služebníky. Když padne tato naděje, usiluje na svou pěst vymanit se z nenáviděné církve, hledá pomoc a přímluvu také u Jana Kollára. Bezradný, všemi opuštěný a mnohokrát oklamaný přijde Michl na nejzapadlejší vesničku svého rodného Poličska. Březiny ho přijmou laskavě, vesničané si váží každé sebemenší služby, kterou jim „ učenej pan Drašar" prokáže ve chvíli vykupování z roboty. Josef Justýn Michl až do konce svého života nepřijme zapadlou vesničku jako své nejvlastnější působiště. Nedokáže rezignovat na svou mladistvou ctižádost vědecky tvořit a uplatňovat se v měřítku celonárodním. Když navíc Josefka Maděrová, první a poslední něžná a oddaná Drašarova láska, zemře při porodu, sklíčený muž se vrhá do erotických dobrodružství. Jen příroda urovnává jeho rozrušenou mysl, rozmnožuje a prodlužuje jeho chvíle štěstí a posléze se stane účastným svědkem a nepřímým komentátorem jeho ztroskotání. To když si Drašar dozná vratkost a nepevnost takového „přirozeného štěstí" a vyčítá si, že byl „chabý, sobecký bojovník". Umírá v krajní nouzi v nejchudším přístěnku březinské chalupy. Jedině chápavá účast i úcta Březin provází ho až za hrob.

Z romantických počátků se Nováková propracovala kolem r. 1890 k realismu. Nechtěla však přijímat skutečnost jako stav; vlastní veřejná činnost a atmosféra 90. let nabitá hledáním volných cest pro člověka, společnost i umění v ní podporovaly sympatie k „přetvořující činnosti", k lidem, „kteří jsou doby své výjimkou, doby jiné pak předzvěstí". V lidovém životě východočeském vyhledávala a svým uměním tvořila postavy, které jsou „syntézou ideálu a reality". Nad autorčiným uzavřeným životem konstatovala Marie Majerová, že tímto pojetím jedince v lidovém světě se Nováková odlišila od „sboru realistických povídkářů" a uvedla vesnický román do nejtěsnější blízkosti moderních uměleckých snah.